

Novák Attila

ASBÓTH JÁNOS ÉS A ZSIDÓK A RECEPCIÓS KÜZDELMEK IDEJÉN

Asbóth János (1845–1911), korának kiemelkedő politikai gondolkodója – ha úgy tetszik: „önhibáján kívül” – egy rövid időre a zsidó–zsidó viták középpontjába került. E nézeteltérés a körül a kérdés körül forgott, hogy az 1868–69-ben ortodoxra, neológra és status quóra szakadt magyarországi zsidóság milyen stratégiát és taktikát kövessen az új, megváltozott helyzetben. A neológok arra törekedtek, hogy zsidó szervezeti egységet hozzanak létre, s elkezdtek emancipációs küzdelmüket, míg az ortodoxok – vallási okokból, mert nem bíztak a neológok tradícióhűségében – saját szervezeti különállásukat óhajtották megőrizni azzal, hogy előremenekülve új szervezeteket hoztak létre. A szakadásra szövetkezett ortodoxia (szervezetük szabályzatát 1871-ben engedélyezték) sajátos szövetségesre lelt 1890-ben a magyar parlamentben, Asbóth János személyében, aki – egy nagyon is meghatározott történelmi pillanatban – konzervatív-szabadelvű gondolkodóként és szabadelvű párti parlamenti képviselőként támogatta és értékesnek tartotta felekezeti különállásukat. Ez a típusú és első ránézésre furcsának tetsző liezon nem volt példa nélküli, hiszen 1870 februárjában a neológ hitközségi elnök (és az első zsidó országgyűlési képviselő), Wahrmann Mór ellenében éppen (az egyébként vele jó viszonyt ápoló) Jókai Mór állt ki az ortodoxia mellett a magyar parlamentben, ráadásul hasonló érveléssel, mint későbbi társa.¹ Asbóth is túl volt már a zsidósággal való első „találkozásán”, hiszen például a *Magyar konservatív politikában* (1875) igen nagy megbecsüléssel szólt a zsidókról, akik ha konzervatívok lesznek, az áramlat győzelmében kételkedni nem lehet, „mert egy zsidónak több practicus esze van, mint tíz kereszténynek”.²

Ahhoz, hogy megértsük Asbóth és kortársai motivációit, vitapozícióját, először azt kell tisztáznunk, hogy mit is akartak az egymással szembenálló vagy éppen egymás mellett elbeszélő felek. A zsidó vallás egyenjogúsítását már az 1869-es országos zsidó gyűlés notabilitásai, majd 1883-ban a neológ hitközségek vezetői is követelték a kormányzathoz felterjesztett beadványukban. Ám sürgető jelleggel 1887-től kezdve merült fel – először a neológ fórumokon, ké-

¹ Wahrmann Mór, aki 1869-től 1892-ben bekövetkezett haláláig volt Lipótváros országgyűlési képviselője, egyben a Pesti Izraelita Hitközség elnöki tisztét is betöltötte. Utóda Mezei Mór lett. Részletesen lásd Jakov KATZ: *Végzetes szakadás*, Múlt és Jövő, Budapest, 1999, 243–252.

² „Igenis, a conservatíváramlat terjed ellentállhatatlanul; nem fogja kikerülni a gondos észlelő figyelmét az az érdekes körülmény, hogy nálunk még a conservatív eszméket különben egyáltalán nem kedvelő zsidók is kezdenek már hajolni conservatív irányba. Ha pedig még a zsidók is kezdenek conservatívok lenni, akkor a conservatív irány szükségén és biztos győzelmén kételkedni alig lehet, mert egy zsidónak több practicus esze van, mint tíz kereszténynek [...]” ASBÓTH János: *Magyar konservatív politika*, Légrády testvérek, Budapest, 1875, 18. Vö.: „Ha már most valahol oly sok az államellenes törekvés mint nálunk, és a liberális kormány még gyarló és ügyetlen is, és mégis a választók többségének támaszára szorúl, akkor természetesen [...] hogy ha szegény zsidó váltót hamisít, becsukják, de ha gavallérember, nagy úr és képviselő teszi, eltusolják, mintha csak duellumról volna szó [...]” *Uo.*, 109.

sőbb pedig az országgyűlésben is – a kérdés, s ebben úttörő volt Ullmann Sándor országgyűlési képviselő, majd az Egyenlőség című zsidó hetilap munkatársai, Vázsonyi Vilmos, Palágyi Lajos, Szabolcsi Miksa és többek tevékenysége. A neológ kongresszusi iroda mint hatalmi központ mellett egyre nagyobb befolyásra tett szert a pesti hitközség, s ennek a szócsöve lett a Szabolcsi Miksa alatt megújult Egyenlőség. Szabolcsi 1886-ban vette meg és át az 1882-ben indult lapot Bogdányi Mórtól, s tette a magyarországi zsidóság legfontosabb sajtóorgánumává, közéleti fórumává, sőt a lap maga nem pusztán tükrözte, de alakította is a történelmet.

A zsidók társadalmi-politikai problémáját az okozta, hogy hiába lettek mint egyének emancipálva, a zsidó vallás nem lett ugyanolyan rangra emelve, mint az ország többi „történelmi” felekezete. A recepció előtti időkben a vegyesházasság például csak a keresztény felekezetek között volt érvényes, s ez rengeteg problémát okozott. Ha például egy elvált pár eredetileg zsidó tagja, az apa áttért katolikusnak, s az anya (ki nem vált el és zsidó maradt) egy másik kapcsolattól fiút szült, katolikusnak kellett megkeresztelni, és a zsidó anyakönyvbe nem vezethették be. Ez tipikus eset volt, s a jogászok jó része úgy látta, helyes a követett gyakorlat, végül is a helyi önkormányzat a kánonjog alapján járt el, ezenkívül pedig még az 1868:53. törvénycikknek is megfelel, mely szerint a fiúnak atyja vallását kell követnie. Ez az eljárás viszont éles ellentétben állt a zsidó vallásjoggal, a *halakhával*, amely a gyermek státusát az anyáéhoz kapcsolja. Egyszóval nem állt fenn a viszonyosság elve, a zsidó hitről való átérést elfogadták, a zsidó hitre valót (*gijur*) viszont nem. Az anyakönyvezés különbözőségeinek problémáját a különféle kormányzatok is érezték, s több kísérletet tettek ennek valaminő rendszerezésére és rendezésére.³ A kongresszusi zsidóság természetes szövetsége a szabadelvű kormányzat lett, hiszen céljaik, elképzeléseik összhangban álltak a rezsim centralizáló, felvilágosító, magyarosító elképzeléseivel. Ugyanakkor a kormányzat az egységes zsidóság címszava alatt ugyanolyan jogú zsidónak tekintette a háromfelé szakadt zsidóság mindegyik irányzatát, kiknek egységét rájuk bízta.

A neológok viszont úgy érezték, hogy a kormány éppen az egység hiányára hivatkozva utasítja el a zsidó ügyek rendezését.⁴ Ennélfogva az egység számukra mindennél vonzóbb hívószóvá vált, ennek az ortodoxok általi megbontása éppen a recepció ellenében hat – vélték –, hiszen ürügyet adhat a kormány számára, hogy ne a zsidóság egészének igényeként értelmezzék a teljes vallási egyenjogúsítást. A zsidó ügyek rendezését azonban az erőre kapó ultramontán irányzat is veszélyeztette, nemcsak az ortodoxia.⁵ Ám az ortodoxok újabb és újabb külön intézményekkel álltak elő, maguk is siettetvén az elszakadás intézményi beágyazottságának meg-

³ Erről bőven ír GONDA László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, Századvég, Budapest, 1992, 141–147.

⁴ „A zsidó felekezeti ügyek rendezése [...] A kongresszus feladata lett volna, de a szervezet nem bír állandó alappal, mert bármelyik hitközség kivonhatja alóla magát. 1870. kongr-i szabályzat a vallásszabadság okán rendelte el a kongresszusi szabályzat mellőzését. A parlament és a kormány az egységes szervezet hiányát érvként használja a »zsidóság jogos igényei és követeléseinek megtagadására, vagy elutasítására«. [...] Kulturális missziót kell szervezni s újabb o.gyűlést összehívni, nem a kongresszusi szabályzatot kell az ortodoxokra vagy a status quo-ra ráerőltetni, hanem minden érdekeltre szükség van.” Dr. ULLMANN Sándor: *A zsidó felekezeti ügyek rendezése*, Egyenlőség 1888. január 22. (VII. évf. 4. sz.).

⁵ „Most e fajnak már az emancipáció sem elég; egyenrangban akar állani a keresztény felekezetekkel, amelyek hívei *vegyes házasságokat* köthetnek. Érdemes elmélkedni a zsidóságnak e legújabb vakmerő követelésén, amely egyfelől több adalékot nyújt a faj jellemzéséhez. A míg szorítják, csendes, alázatos és meghuzza magát; ha pedig üzelmeivel szemben a behálózott keresztény társadalom közönyös, vagy szemet

teremtését, kész helyzeteket hozván létre. 1888 májusában a kormány jóváhagyta az ortodox Chevra Kadisa (temetkezési egyesület) alapszabályait, melynek jóváhagyási kérelmét a neológ sajátó a „valódi zsidó szellemet és a legnemesebb zsidó tradíciót rútul arculütő törekvés”-ként írta le.⁶ A vallás- és közoktatási miniszter, Trefort Ágoston „az izraelita hitközségek ügyeinek és az anyakönyvi ügyhöz való viszonyuknak szabályozása tárgyában” 1888. június 21-én rendeletet (1191. sz.) bocsátott ki, melyben a zsidó „hitfelekezet” egységét elismerte és kimondta.⁷ Mint ahogy azt is, hogy egy zsidóság van, és mind a három hitközség egy és ugyanazon vallásfelekezethez tartozik. Egyben a hitközségből való kiválást és új alapítását megnehezítette, amire azért volt szükség, mert a három áramlat folyamatosan hozott létre újabb és újabb (hit)községeket. A rendelet szabályozta, hogy fő- vagy anyahitközségnek csak az tekintendő, ahol anyakönyvvezetői joggal felruházott rabbi van. Ha valaki kilép a hitközségből, terheit még öt évig köteles viselni, a fiók- vagy mellékhitközségeknek és imaegyesületeknek nincs anyakönyvezetési joguk. Csak akkor alakulhat új hitközség, ha el tudja magát tartani, és a törvényhatóság (a közigazgatási bizottság előterjesztése folytán) megadja neki az anyakönyvezetési jogot. A hitközségek területköréről is rendelkezett, s a szabad hitközség-alakítás esélyét a minimálisra csökkentette. Megszüntette az izraelita anyakönyvi kerületeket, és helyükre anyakönyvezési joggal felruházott hitközségeket állított.

Az 1868 után kialakult új zsidó közösségi helyzetet rendezni kívánó rendelkezés vehemens ortodox reakciókat váltott ki. 1888 július elején Pozsonyban ortodox gyűlést tartottak, amely azért jött össze, hogy megtárgyalják, milyen álláspontot foglaljanak el az új rendelettel és az osztrák zsidótörvénnyel kapcsolatban. A gyűlés konkrét eredményt nem hozott, csupán egy bizottság jött létre a kérdés tanulmányozására, mely ígérte, referálni fog az ortodox közvetítő bizottságnak.⁸ Ahogy mondták, ha a Reichsrat elfogadja a törvényjavaslatot, nincs mit tenni, ha nem, Lipschitz Lipót abaújszántói főrabbi kérvényt ír, melyben a rendelet visszavonását fogja kérni.⁹

huny, vagy szót emelni nem mer, akkor a zsidóság előhozakodik titkos ohajtásaival, országos autonómiával (a protestáns mintára); és elég vakmerő azon követeléssel lép fel, hogy vallása a keresztény felekezetekkel egyenlő rangba helyeztessék. A kormánypártnak zsidó képviselője nem pengeti hiába ezen autonómiai eszméket. Lesznek a párt kebelében más meleg szószólói is e tervetnek; s ki tudja, nem-e adták már beleegyezésüket illetékes körök a zsidók országos szervezkedéséhez? Indokolt kíváncsisággal várhatjuk tehát a mozgalom fejlődését.” *A zsidók szervezkednek*, Magyar Állam 1888. január 25., 1–2.

⁶ Egyenlőség 1888. május 6., 7.

⁷ Lásd Egyenlőség 1888. július 1., 5–8. A centralizálási történet előzménye az, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1880-ban és 1882-ben (a neológ iroda iniciatívájára) felszólította a hitközségeket, nyilatkozzanak létszámukról, adózó tagjaikról, nyújtsák be alapszabályukat s tudósítsanak az utolsó év költségvetéséről. 1884-ben Trefort Ágoston rendeletet alkotott, melyben kötelezte az egyházakat arra, hogy az anyakönyvi bizonylatokat juttassák el az állami szervekhez, ám ez nem terjedt ki a zsidóságra. 1885-ben ezért újabb rendeletet hozott, melyben leszögezte, hogy az izraelita anyakönyvi kerületek székhelyeiben és területkörében történő minden változásról a törvényhatóság közigazgatási bizottságának előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz. Ám ez sem reagált minden problémára, így az anyakönyvi és a hitközségi kerületek hatókörének különbségére. Ezt orvosolta az új rendelet.

⁸ Egyenlőség 1888. július 8., 8 (Hírek rovat). A bizottság tagjai: Schreiber Bonum pozsonyi főrabbi, Lipschitz Lipót abaújszántói főrabbi és Reich Ignác, az ortodox iroda vezetője.

⁹ Lipschitz kijelentette, hogy a pozsonyi jesiva hallgatóinak kéne tudniuk magyarul, és hogy a jesivában kellene ezt elsajátítani. Lásd *Uo.*

Az ortodoxia szervezkedése nem állt meg félúton, nagygyűlést készítettek elő, Reich Ignác az ortodox iroda vezetője (a szintén ortodox Hitör Egylet elnökhelyettese) pedig feliratot intézett a vidéki közösségekhez, melyhez támogató aláírásokat várt.¹⁰ Ezenkívül a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írott feliratában tiltakozott az anyakönyvvezetéssel kapcsolatos „sérelem” miatt, főleg azért, mert felfogása szerint a rabbi így alárendeltje lehet az anyakönyvvezetőnek, ami roppantul sértette a rabbit a zsidó közösség centrális figurájának tekintő, hagyományos felfogást. A rendeletet alapvetően a lelkiismereti szabadság megsértésének nevezte, s kérte a visszavonását.¹¹ Reich Ignác, aki a neológ sajtó közellenségévé vált ezekben az időkben, tudta, mit csinál, ráadásul még csak nem is partizánként viselkedett, hanem véleményét és tetteit neves rabbik véleményére, például Koppel Reich intencióira alapozta.¹² A „lelkiismereti szabadságra” történő hivatkozás pedig éppen a szabadelvű politika egyik központi fogalma volt. Pedig az ortodox beadvány valódi indítéka éppen az volt, hogy nemcsak a hithű zsidóság autonómiáját látták veszélyben, de nézetük szerint a központosítási és egyenjogúsítási folyamat a zsidóság asszimilációját is felgyorsíthatja, amit az ortodoxok feltétlenül el akartak kerülni.

1890 januárjában rabbigyűlést tartottak Pozsonyban, ahol a munkácsi rabbi védte az ortodox iroda elnökét, Reich Ignácot, ami nem volt különös, hiszen az ortodox centralizáció több ortodox rabbinak sem nyerte el tetszését. A gyűlésen az 1889. november 26-án átadott emlékiratot (239 aláírással) beszélték meg. Hogy milyen éles világnézeti különbség alakult ki a zsidóság két nagy áramlata között, s a modern világba belépett neológok milyen fölénnyel nézték le az ortodox hitsorsosait, jó példa az Egyenlőség éles gúnnyal megírt tudósítása: „Az elemi iskolának a híres chlebovi csodarabbi épp oly nagy ellensége volt, mint minden más szent, ki csak a sötétségben és a butaságból él, pedig annak idején a kormány rendelete elég hathatósan szorította a chlebowi chaszid közösséget is, hogy chéderjeit zárja be és helyette rendes iskolát állítson [...]”.¹³ Természetesen az ortodoxok sem beszéltek szép szavakkal a neológokról, a ha-

¹⁰ Egyenlőség 1888. augusztus 5., 5–6.

¹¹ „Már azon kivételes anyakönyvi rendszabály, melylyel, jöllehet a legjobb intencziók mellett, de a mint a tapasztalat is mutatja, fájdalom, rend helyett a legnagyobb rendtelenség lett etablirozva, ősrégi rabbinátusi és községkötelékek lettek szétforgácsolva és az összetartozósági viszony meglazítva, – ez már maga is fájdalmasan és sok tekintetben lealázólag hatott a zsidóságra, lealázólag hatott és valóban elviselhetetlen, nevezetesen, hogy a közsig. bizottság jogosítva van anyakönyvvezetőt kinevezni, anyakönyvvezető pedig csak rabbi lehet, ami végkövetkeztetésében arra vezet, hogy nekünk a hatóság rabbit kinevez, amit semmiféle felekezettel el nem követhetnek, – ugy, de a most kibocsátott, fentebb jelzett körrendelet még mindezeket fölulmulja. Már most az anyakönyvvezetőség tekintessék valamely hitközség criteriumaként, a tiszteletben megőszült rabbi alárendeltje legyen az anyakönyvvezetőnek, aki esetleg neolog, esketések kihirdetését, házasságkötést csak úgy eszközölhessen, ha erre az anyakönyvvezető részéről felhatalmaztatott. Hitközséggé való szervezkedés csak akkor legyen megengedhető, ha a megyei közigazgatási bizottság erre az engedélyt megadja és még akkor is 5–6 éven át kellene a kilépőknek az odahagyott hitközség részére kultusadót, sőt még gabellát is fizetni. Hitközségi szabályzatok megerősítése, országos egyházi képviselőségünk hatásköréből kivéssék és ami ezen sérelmeket még hatványozza, hogy az egyház kebelében keletkezendő vitás ügyek az autonómice alkotandó választott bíróságok mellőzésével, a politikai hatóságok által nyerjék elintézésüket [...]” *Uo.*, 5.

¹² KATZ, I. m., 290.

¹³ A pozsonyi rabbi-gyűlés, Egyenlőség 1890. január 12., 3.

gyomány elárulásával vádolták őket. Mindenesetre a rabbigyűlés megbízta Lipschitz Lipótot és Reich Koppel verbói rabbit, hogy dolgozzanak ki a községek nevében egy ellen- emlékiratot, melyet a miniszternek is átnyújtanak.

Az 1890. január 30-i képviselőházi ülésen, a vallás- és közoktatási tárca költségvetésének „egyházi célok” tételénél szólalt fel Asbóth János.¹⁴ Asbóth, akit mint konzervatívot roppantul bosszantott a kormány felülről lefelé ható (s a szemében valószínűleg jozefinistának tűnő) liberálisizmusa, arról beszélt, hogy a tervezett egyházi kongresszus, melyet a neológok erőltettek, „abszorbeálni” akar „szefardimokat” és ortodoxokat is;

[...] és a ki viszont tudja t. ház, hogy az igazi orthodox zsidó előtt milyen abominatio a neolog zsidó felfogása és életmódja; aki tudja, hogy az orthodox zsidó nagy része azon érzettől van áthatva, hogy a neolog zsidók közelebb állanak a keresztény társadalomhoz, mint hozzájuk, az, t. ház, nem fogja hihetni, hogy ezen elemeket egy kalap alá lehessen hozni másképp, mint valláserőszakolás által. Én azt hiszem, hogy ez még valláserőszakolás által sem fog sikerülni [...]¹⁵

Asbóth leszögezte, hogy rokonszenvezhet „az ember” a neológokkal, olyan alapon, hogy azok közelebb állnak a keresztény társadalomhoz, vagy mert a pozitív vallás alapján állanak, illetve, hogy ők képviselik a felvilágosodást, de:

[...] én nem titkolom és nem tudom titkolni azt, hogy én rokonszenvezek minden idealissussal és mindazzal, a mi az apáktól átöröklött szokás és kegyelet, és nem tudom titkolni, hogy semmi sem képes engem úgy megatni, mozgásba hozni egész kedélyvilágomat, idegrendszeremet, a csontjaim velejéig, mintha nyilvánulásával álllok szemben oly vallásos érzületnek, melyben igazi áhitat vibrál, zengjen fel az akár a zsinagógák évezredek óta megszentelt énekében, akár a mecsetek suttogó „Allah akbar”-jában... Bármely álláspontot el lehet foglalni, de van egy, a melyet nem lehet és nem szabad elfoglalni és ez az, hogy az állam rendőri hatalmának assistenciájával avatkozzék be abba a kérdésbe, hogy ki minő hitfelekezeti szervezethez akar tartozni, mert a lelkiismereti és vallási meggyőződést violálni nem szabad. Azt mondják t. ház, és ez a fő érv, hogy nincsen dogmatikus különbség. Hát ki lesz az illetékes bíró a fölött, hogy van-e dogmatikus különbség? A t. minister ur nem konstituálhatja magát zsidó pápának, (*Derültség*) hogy e fölött ex cathedra csalhatalanul nyilatkozzék és a t. ház nem konstituálhatja magát mózesvallású oekomenikus zsinatnak, hogy e kérdés felett döntsön. Végérvényű ítéletre illetékes bíró nem lehet senki, mert csupán eltérő véleményekről lehet szó s én azt hiszem, hogy pl. a chassidimek és a t. háznak egyes zsidó tagjai közt dogmatikus meggyőződésre nézve sokkal nagyobb eltérések vannak, mint egyes keresztény felekezetek közt.¹⁶

¹⁴ Lásd Egyenlőség 1890. február 2., Rendkívüli melléklet.

¹⁵ Uo., 1.

¹⁶ Uo., 2.

Asbóth sok naivitást és a zsidó tradíció tartalmát nem ismerő ember rácsodálkozását tükröző hozzászólására Csáky Albin gróf, vallás- és közoktatásügyi miniszter reagált, aki válaszában kifejtette, hogy bár neológ és ortodox kontrabeadványok fekszenek előtte, az állami érdek az, hogy a hitközségben és az anyakönyvi kerületben „az egységes administráció fentartassék, mert e nélkül a kulturai feladatok nem volnának kielégíthetők”.¹⁷ A másnapi ülésen a kormánypárti szabadelvű Ullmann Sándor, aki a neológ kongresszusi iroda érdekeit is képviselte, már azonnal vádolta meg Asbóthot, hogy az ortodoxok „Bayard-jaként szállott síkra”.¹⁸ S kijelentette: „Az egységes szervezet, t. ház, a haza zsidósága művelt többségének nemes aspirációját végzi. A szervezet csak egységes adminisztrációt akar, mely legkisebb lelkiismereti áldozatot nem követel senkitől. Asbóth János t. képviselő urral tehát csak az panaszolhatja a lelkiismereti szabadság violálását, a ki vagy a szervezet lényegét nem ismeri, vagy pedig a rendet és művelődést perhorrescálja [...] Lehetetlen, t. ház, hogy Magyarország törvényhozása polgárainak erkölcsi alapon nyugvó törekvéseit a haladás és rend ellenségeivel szemben magas pártfogásába vegye.”¹⁹ Ullmann Sándor az állami centralizáció köréből kikerült vagy éppen az állami felügyeletet elkerülő „zugiskolák” létezésével, a felekezeti iskolák hiányával jellemzett három, főleg ortodox zsidók által lakott megyét (Máramaros, Bereg, Ugocsa). A képviselő felszólalására Csáky Albin kijelentette, hogy amíg a felekezetek között nincsen dogmatikai különbség, egységesnek tekintik őket, s bejelentette, hogy tíz zsidó alapítványhelyet, melyeket 35 éve a bécsi zsidó siketnéma intézet használt, a budapesti országos izraelita siketnéma intézetbe tetetett át, s ezt a jövőben kizárólag ortodoxok gyermekei élvezhetik.

Asbóth János, aki a lelkiismereti szabadságra és a tradíció tiszteletére hivatkozva védte az ortodox álláspontot, sajátos, ám tipikus érzécsalódás áldozata lett. Egyrészt egy hatalmi harcban úgy foglalt állást, hogy az ortodoxia valós motivációit nem észlelte, másrészt viszont — s ezt a hibát konzervatívok gyakran elkövetik — a *zsidó vallás archaikus mivoltát külsőségeiben őrző ortodoxia látványából kiindulva* azt tételezte fel, hogy az egységes zsidó hagyományt csonkítatlanul a magát tradicionálisnak nevező ortodoxia képviseli, pedig több, alapvető szabálynak látszó ortodox szokás éppen a felvilágosult zsidókkal folytatott harc terméke volt; *halakhikus* (vallásjogi) rangra emeltek korábban nem halakhikus érvényű véleményeket. Asbóthot ezenkívül valószínűleg meg is riasztotta az asszimilálódó zsidóság relative gyors társadalmi sikere, nem azért, mert antiszemitá lett volna (mi sem állt ennél távolabb Asbóthtól), hanem mert tartott a társadalmat alkotó csoportok addigi harmóniájának felborulásától, a hagyományok pusztulásától és különösen a túlságosan gyors változástól, melynek elveivel egyébként nagyjából egyetértett. A terjedő antiszemitizmust pedig — s ebben nem volt igaza — a zsidók 1868 utáni belharca következményének tartotta, ráadásul teljesen a neológia számlájára írta. Aztán persze elkövette azt a hibát, amelyre a neológ sajtó könnyedén és nagy élvezettel csapott le, hogy *tényleg elhitte az askenázi hitközségek szefárd kötődését*. Komolyan úgy gondolta, hogy az újonnan alakult magyarországi, magukat szefárdnak nevező (Asbóth szóhasználatában: „szefaradim”) hitközségek valóban a spanyol-zsidók leszármazottainak gyülekezetei, pedig ebben az időben Magyarországon már alig éltek sze-

¹⁷ Uo., 3.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo., 4.

fárdok,²⁰ inkább askenázi ortodoxok alakítottak ilyen közösségeket azért, hogy elkerüljék a neológiához való tartozást, vagy éppen a szintén askenázi ortodox szakadárak hoztak létre „szefárd” hitközségeket, hogy ne tartozzanak a lokális mainstream ortodoxiához, melyet vagy „túl” felvilágosodáspártinak tartottak, vagy éppen személyes problémájukat fordították át vallásivá. Kegyes család volt ez pusztán azért, hogy megőrizték veszélyben érzett identitásukat.

Ezt a vaskos tévedést elég hamar észrevette az Egyenlőség spiritus rectora és főszerkesztője, Szabolcsi Miksa is, aki február 9-i nagy cikkében maró gúnnal leplezte le Asbóth „felfedezését”: „A máramarosszigeti hitközség azon része, mely 5 évvel ezelőtt elszakadt az orthodoxoktól és felvette a szefárd hitközség nevezetét, Asbóth János beszédéből elragadtatással tudta meg, hogy az ő elődeik a híres spanyol hidalgók és troubadurok között keresendőek. Egy nagy része azonnal táviratilag akart Asbóthhoz fordulni, hogy megkérdezzék tőle, melyik galicziai községben székel az a Gabirol és Halévi nevű csoda-rabbi, kikért ő, Asbóth állítása szerint, rajonganak, mert ők eddig csak a belzi és visnitzei csodarabbikait imádták... *Nem is szólva ama fővárosi zsidó hordáregyletről, melyről csak lapunk múlt heti számában említettük, hogy a kultusz miniszterhez azzal a kéréssel fordultak, hogy engedné meg nekik, miszerint szefárd községet alakíthassanak. Asbóth beszédéből értesültek, hogy a szefárdok az askenazokat nem tartják genetikus zsidóknak, ők pedig igazi szefárdok, mert hisz ott akarják hagyni az őket befogadni nem akaró orthodox hitközséget [...]*”²¹ Arról is írt Szabolcsi, hogy az ortodoxok éppen elnyomták a szefárdokat (főként a költőket), akiket pont felvilágosult askenázi zsidók (Leopold Zunz, Heinrich Graetz, Nachman Krochmal) fedeztek fel. Ebben persze Szabolcsi kissé csúsztat, hiszen maga a *Sulchan Aruch*, ez a hatalmas jelentőségű, a 16. században keletkezett zsidó törvénykönyv a szefárd zsidóság terméke (s ebből született az askenázi és ungvári Slomo Ganzfried rabbi *Kicur Sulchan Aruchja*), a szefárd halakhikus műveket számontartották és figyelembe is vették az askenázi ortodoxok is, bár kialakult a saját askenázi ortodox rabbinikus hagyomány is, amely kötelező volt az askenázi zsidóság számára. Ráadásul az askenázi, nem vallásos kultúrát sem nézték jó szemmel az ortodoxok, Kelet-Európában számos összecsapás volt a felvilágosodást hirdető askenázi maszkilok (a *haszkala* – felvilágosodás – követői) és a tradicionális erők között. Tehát a valódi választóvonal nem az ortodoxok és a szefárdok, hanem az ortodoxok és a modernizálók között húzódtott.

Szabolcsi utolsó sorai azonban érzékeltették a magyarországi neológok és ortodoxok közti megromlott viszonyt, valós tények keveredtek aufklerista vádakkal: „A galicziai csodarabbik, a munkácsi chaszidok, a Reich Ignácok és a sötétség és az elbutítás mind-megannyi hősei felől a spanyol troubadurok és bölcsök legnagyobb részéről, azt sem tudnánk ma, hogy egyáltalán léteztek-e valaha [...]”²² Dr. Steiner Jakab székesfehérvári rabbi szintén megkritizálta As-

²⁰ Magyarországon, melynek területén már az Kr. u. 2. században is éltek zsidók, komoly zsidó centrum alakult ki a középkorban, s egyaránt éltek az ország területén szefárdok és askenáziak. A török uralom bukása után a magyarországi szefárdok döntő többsége elvándorolt Magyarországról. Érdekes emléket hagytak maguk után Budán, az egykori zsidó prefektus házában, a mai Táncsics Mihály utca 26. sz. alatt működő ún. „szír zsinagógát”, amely ma múzeumként látogatható. A 17–19. században pedig a zsidó bevándorlásokkal jelentős askenázi lakosság költözött Magyarországra, s a szefárdok leszármazottai (főleg egy-két erdélyi területen) menthetetlenül kisebbségbe kerültek.

²¹ SZABOLCSI Miksa: *Asbóth János szefárdjai és egyéb felfedezései*, Egyenlőség 1890. február 6., 1–3. (Kiemelés tőlem – N. A.)

²² *Uo.*

bóthot, ráadásul saját műve, az 1872-ben íródott *A szabadság* alapján.²³ Az idézett mű egy szakasza Steinherz szerint azt igazolja, hogy igaz az, aki az ortodox Reich Ignác mögé áll, a törvény mellékes. De melyik Asbóth-részletre hivatkozik a székesfehérvári rabbi?

Válságos, izgalmas napok és rendkívüli viszonyok, különösen külbonyodalmak nyomása alatt történtek ugyan üldözések is, de kizárásra vagy elszakadásra nem vezettek e pártellentétek soha, és bármennyire eltérők voltak a nézetek, „igaznak” ismertetett mindaz, a ki a törvény szerint élt [...] ²⁴

Az világos, hogy Steinhertz interpretációja rendkívül mesterkéltnak tűnik, hiszen Asbóth János – a farizeusok és szadduceusok vitáiról írva – az egyéni és szellemi szabadságot akarta az ókori zsidósággal demonstrálni, mert az egész mű vezérfonala az, hogy a szabadság fejlődésének előfeltétele az individualizmus, ezt az antik világ elnyomta, a „zsidóvilág” viszont fejlesztette, és a zsidóság „fejlődési stádiuma, a kereszténység felébresztette a polgárosult világban az individualismust; s hogy végre az individualizmus e felébresztésével a szabadság fejlődésének kérdése egyszerűen az intellectualis fejlődés kérdésévé vált”.²⁵ Asbóth álláspontja szerint tehát a viták és irányzatok sokszínűsége ellenére a zsidóság egységes volt, s a törvény betartása volt az a közös, ami mégis összetartotta ezeket a széttartó csoportokat.

Az Egyenlőség következő számában Szabolcsi Miksa még egyszer nekítámadt Asbóthnak, mondván, hogy – feltételezésével ellentétben – éppen az ortodoxia indított harcot a kongresszusi párt ellen, és ez az okozója a feléledt antiszemitizmusnak. Egyenesen kimondja, hogy Asbóth Reich Ignácék mellett áll, akiket pedig nem hitelnek mozgatnak, hanem az elismerés iránti vágy. A megtámadott Asbóth ugyanabban a lapszámban válaszol az őt ért vádakra.²⁶ Lezögezte, hogy külön szólt szefárdokról és ortodoxokról, a kettőt nem keverte össze (ami nem volt igaz). Elegánsan kitért az elől a kérdés elől, hogy szefárdok-e azok, akik magukat annak mondják („e kérdésbe bocsájtkozni nem volt okom”) s az őt vádló érveibe köt bele, formálisan:

Ha a t. cikkíró háromszor is tagadja, hogy Magyarországon szfaredim létezik, de aztán maga is említi a temesvári szfaredim-községet, melyre épen mint olyanra hivatkoztam, mint amely kénytelen volt éveken át létküzdelmet folytatni, – ha kifogásolja a szövegben, de maga is beismeri a jegyzetben, hogy Gabirolt és Halévit helyesen mondtam szfaredimnek és a szfaredim méltó büszkeségeinek, és hogy helyesen mondtam az askenazim legalább egy részét – mert többet nem mondtam – nem genetikus zsidóknak; ha kifogásolja, hogy a szfaredim faji önérzetéről beszéltem, de a jegyzetben ugyancsak maga mondja, hogy „a szefard zsidók mindenestre féléllról tekintettek régen az askenázokra”: akkor mindebből csak azt a megnyugvást merítem, hogy az említett két feltevésre azért volt szüksége, hogy legyen mit cáfolnia és kifogásolnia.²⁷

²³ STEINHERZ Jakab: *A közvetítő bizottság akciójáról*, Egyenlőség 1890. február 6., 3–5.

²⁴ ASBÓTH János: *A szabadság*, Ráth Mór, Pest, 1872, 207–208.

²⁵ *Uo.*, 3.

²⁶ Egyenlőség 1890. február 16., 3–5. A levél dátuma 1890. február 10.

²⁷ *Uo.*, 3.

Deklaratívén fejtette ki, hogy célja *nem kizárólag* az ortodoxok védelme, hanem a lelkiismereti szabadságé, azaz senkit nem lehet kényszeríteni arra, hogy olyan hitfelekezeti szervezethez tartozzék, amelyhez nem akar. A „feldarabolást” pedig azok okozták, akik a különböző irányzatokat egységes szervezetbe akarják erőltetni. Könyvének felhasználását is megkérdőjelezi:

Ezen tények nem semmisülnek meg azért, hogy a phariseusok és saducaeusok „egész a mai napig sem létező türelemmel voltak egymás iránt”, mint a főtisztelendő rabbi ur idézi a szabadsági eszmék fejlődéséről írt munkámból. Azon másik idézetet pedig „A Szabadság” című munkámból, hogy „Igaznak ismertetett mindaz, a ki a törvény szerint élt”, felek, hogy maguk mellett fogják ráolvasni az orthodoxok, a kik éppen azt vetik szemére a neologoknak, hogy nem élnek törvényeik szerint [...]”²⁸

Azt a tézist is fenntartotta, hogy az antiszemitizmus akkor erősödött meg (a névmagyarosítással „összeesett a zsidók iránti felbuzdulás”), amikor a kongresszus után a zsidók egyik csoportja (a modernizálók) a másikat kezdte vádolni a keresztény társadalom előtt.

Az Egyenlőség szerkesztősége nagy pillanat előtt állt, hiszen érezte azt, hogy egy ténykérdés, a szefárd-kérdés helyes interpretációjával vehet elégtételt Asbóthon és az orthodoxián. Ezzel ráadásul *azt a látszatot is sikerült keltenie a neológ orgánumnak, hogy az orthodoxok e (nem zsidó) parlamenti támogatója alapvetően műveletlen a zsidóság hagyományában*, s ezzel valahogyan a magát a Tiszta Tan képviselőjének tartó orthodoxiát is minősíteni akarták. Így ugyanott Dr. Löwy Mór temesvári rabbi világította meg a helyzetet, hiszen leírta a közösség valódi történetét. Az első temesvári hitközség tényleg szefárd volt, de ez már 1836 óta nem működött, mert – kora egyik legnagyobb rabbitekintélyének, Moses Szofer (Hatam Szofer) rabbinak a halakhikus döntése következtében – beolvadtak a nagyobb, askenázi közösségbe.²⁹ Ahogy írja, 10 szefárd utód él a városban, s a 2 szefárd imaterem üresen áll, így hagyományuk is feloldódott a többséget alkotó askenázi zsidóság tradíciójában.

Steinherz Jakab viszontválaszában elismerte Asbóth felfogását a Templom körüli zsidóságra vonatkozóan, de „másrésről nem kevésbé igaz marad az is, mire Asbóth úr könyvében a zsidókról szólva, oly nagy súlyt fektet, hogy t.-i. a sz. templom által kifejezett szoros közösség nem lazult a különböző pártok surlódásai által. Megengedve tehát, hogy vannak bizonyos ellentétek a zsidóság két tábora között – és melyik felekezetben nincsenek ilyenek! – következik-e abból, hogy a zsidóság régi elhanyagolt állapotában meghagyassék saját maga és a hazai művelődés nagy kárára? Nem látja-e képviselő ur is, mint bárki más, hogy az orthodox és neolog csak rosszul választott elnevezései két vallásilag teljesen azonos pártnak? Avagy hallotta-e már valaki, hogy az izr. orsz. iroda a kerületi elnökökkel együtt vallási reformokkal foglalkozott? És mi választ-

²⁸ Uo., 4.

²⁹ „R. Moses Szofer döntvénye szerint (IV., Chósch.misch.tolvajl.188.sz.-1836-ból, Oppenheim H. akkori temesvári rabbihoz): a két külön község egyike sem képes magát fenntartani, de együtt igen: kétségtelen, hogy a többséget képező askenázi község templomának kell részesülnie azon előnyben, hogy templomnak megmaradjon, és annak mindenki által elismertessék, a másik pedig (a szefárd kisebbségé) bezárássák; sőt, hogy a templomon kívül minden rítus némely eltérő pontjaira nézve is a többség után indulhat a szefárd kisebbség.” LÖWY Mór: *A temesvári szefárdokról*, Egyenlőség 1890. február 16., 5.

ja el az ugynevezett status quo-belieket az orthodoxoktól, holott mindkét párt a maradiságban egy hajszálra megegyez, kivéve, hogy Reich Ignácra szóló 14. hittételt az előbbi el nem fogadta? [...] A meddig pedig az orthodoxok szóvivői be nem bizonyítják, hogy a neológok elhagyták a közös alapot, addig ne vegyék rossz néven, ha minden józan ember elszakadási viszketegöket másra, mint vallási skrupulózításra vezeti vissza [...]”³⁰

Asbóth felszólalása és az ezzel kapcsolatos viták más fórumok érdeklődését is felkeltették. Az Egyenlőségben azonban sokkal visszafogottabban bírálta a konzervatív ideológust a szintén neológ, ám a kongresszusi iroda szócsövénél tekinthető, Blau Lajos és Mezey Ferenc által szerkesztett, egyébként a zsidó tudományosság ápolására létrejött Magyar-Zsidó Szemle, melynek ny. szignójú cikkírója – bár elismerte, hogy Asbóth beszéde számos konkrét dologra vonatkozóan hibázott, és eltekintve „nyilván elégtelen információn alapuló felületességétől – lehet-e a meggyőződés szabadságának elvét felidézni egy nem is létező lelkiismereti kényszer ellenében?”³¹ – az állítja, az írónak tulajdonképpen igaza volt, hiszen az adminisztratív egységből nem következik közvetlenül az, hogy a neológok vallási reformuk tartalmát is rá akarták volna erőltetni az ortodoxokéra, bár a nem túl jóindulatú szemlélő akár ilyet is kiolvashatott a modernizálók törekvéseiből. Ugyanakkor erre a zsidó irányzatok mögötti tömegek száma nem ad alapot.

Közben Csáky Albin miniszter 1890. február 10-én elutasította az orthodoxok beadványát, mely döntését a kongresszusi iroda elnökével is tudatta.³² Közölte, hogy az orthodox iroda 1889. március 9-i 2469. számú felterjesztését, a múlt év május 31-i 2810. számú beadványainak mellékleteit azzal küldi vissza, hogy az „1888. június 21-én 1191. eln. sz. a.” körrendelet hatályon kívül helyezése iránti kérését nem találta indokoltnak. Ahogy írja: „A bemutatott egyöntetű rabbinyilatkozatokra nézve megjegyzem, hogy az azokban foglalt kijelentés [...] hazánkban két egészen különböző hitfelekezetet képező orthodox és neolog izraeliták létezhetnének, sem törvényeinkben, sem az eddigi kormányrendeletekben, sem végre az administratio terén szerzett tapasztalatokban és az izraeliták felekezeti élete körül észlelt jelenségekben általános támogatásra nem talál; de ezenfelül a nyilatkozó 239 rabbinak eme felfogásában a nem orthodox izraeliták nem osztoznak, orthodox

³⁰ Dr. STEINHERZ Jakab: *Válasz a válasza*, Egyenlőség 1890. március 2., 5.

³¹ NY.: *A zsidókérdés a parlamentben*, Magyar-Zsidó Szemle 1890/3., 163–167. Asbóth és Ullmann képviselők érdemét elismerik, „amazét, mert az ügyet szóba hozta, emezét, mivel az annak helyes megítélésére vezető utat megmutatta” (164). „De itt egy pontra nézve még felvilágosítással tartozunk. Mi Asbóth fellépését azért tudjuk be neki érdemül – annál kevésbbé vagyunk azon sokak közül valók, kik őt eljárásáért elítélték, – mivel meggyőződésünk szerint őt a legtisztább intenciók, első sorban, mint maga mondja, a lelkiismereti szabadság nagy dogmája – ha lehet itt e szóval élnünk – vezérelte felszólalásában; ezúttal pedig meggyőződésünkkel mondjuk azt is, hogy higgadt mérlegelés és pártatlan megfontolás alapján mindenki kénytelen lesz így ítélni. Ne játszunk tehát a tűzzel, mely hasznunkra van, míg szolgálatunkba vehetjük, de ártalmassá válik, mihelyt ellenünkben használtatik fel. Ha már a lelkiismereti szabadság hangosan kiáltó szózatát idézik fel velünk szemben, hajoljunk meg előtte készséggel; a ki e ragyogó elvgöngygyel ékesítve lép elénkbe, legyen előttünk sérthetetlen, mint az elv, melyet vall, legalább a míg nincs okunk hinni, hogy a gyöngy nem igaz gyöngy. Hiszen mi, a lelkiismereti kényszer évezredes foglyai, tudjuk legjobban, mit jelent a meggyőződés szabadsága azoknak, kiknek e szabadság nem adatott meg. Avagy a huzamosan éheztetett ne tudná megbecsülni az első betevő falatot, a növény szomjazó kelyhe nem az eső hűsítő nedvét?” (164–165)

³² *Az orthodoxok kérvényeinek elutasítása*, Egyenlőség 1890. február 23., 3–5.

részről pedig nem bizonyítottatott be az állítólagos dogmatikus különbség.”³³ A különféle zsidó szervezeteket egy és ugyanazon hitfelekezet részének tekinti s leszögezi, a rítusok különbsége sem indokol felekezeti, szervezeti különbséget, s a porosz törvényekre hivatkozott.³⁴ Csáky azt is leszögezte, hogy 1870 után elburjánzottak a hitközségek, anyakönyvvezetési, fenntarthatósági problémák léptek fel, ezért döntött úgy a miniszter, hogy a lelkiismereti szabadság biztosításával ne jelenthesse azt a hitközség-alakítási jog, hogy kivonják magukat az ezzel járó terhek alól. Ezért az 1885. évi 1924. eln. sz. és az 1888. évi 1191. eln. sz. alatt kiadott rendeleteket továbbra is fenntartja. Egyben védekezik a kényszer vádjá ellen: „de különben is autonómiát egy felekezetre oktrojálhatónak nem tartok és ennél fogva nem szándékozom kényszereszközöket igénybe venni arra nézve, hogy az izraelita felekezet országos önkormányzati szervezete egyöntetűvé tétessék”, „a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen”.³⁵

Az Asbóth János felszólalása nyomán keletkezett hullámok nem ülték el, s amennyire bírálta őt a neológ közvélemény, annyira megkedvelte az ortodox. Ez a fajta kapcsolat odáig ment, hogy Asbóth előszót írt Gábel Jakab ortodox apologéta *Lelkiismereti szabadság és a magyarhoni zsidók szervezése* című művéhez.³⁶ A kiadvány – előszava szerint – nyílt válasz Ullmann Sándor 1890. február 1-jei felszólalására. Asbóth – aki bevezetőjét február 14-i dátummal keltezte (míg a mellékletekben közölt levelek február 10-iek) – köszönetet mondott azon ortodox, status quo és „szefaredim” hitközségeknek, akik őt üdvözlő táviratokkal és „küldöttségekkel” felkeresték. Asbóth köszöntő szavaiban leszögezte, hogy Gábel írása a cáfolata annak, hogy ortodox zsidó nem lehet sem művelt, sem magyar. Ám:

Közbevetőleg legyen mondva, azt hiszem, hogy a hazai zsidóság magyarságára minden valálaskényszernél hathatósabb eszköz lenne az, ha a nem magyar nyelven vezetett üzleti könyveknek bizonyító erő nem adatnék.³⁷

S azt is megjegyzi – *s ez tulajdonképpen önkritikának minősül a korábbiakhoz képest* –, hogy illetékesnek sem érzi magát a Gábel által vitatott kérdések eldöntésére, hiszen a magyar országgyűlés nem zsidó zsinat.

Részemről csak arra szorítkozom, hogy senkit sem lehet kényszeríteni, hogy bármely hitfelekezeti szervezethez tartozzék, melyhez tartozni nem akar, a mint azt kifejtettem beszédemben és két levelemben, melyeknek másolatát ide mellékelni szerencsém van. A vallás intim dolog,

³³ Uo., 4. (Kiemelés tőlem – N. A.)

³⁴ A porosz törvények sem ismernek kétféle zsidóságot, a 1876. július 28-i 8454. sz. porosz törvény „az izr. hitközségekből való kilépést szabályozzák s ha letelepedéskor nyilatkozik, nem kell a hitközség tagjává lennie”. Uo.

³⁵ Uo., 5.

³⁶ *Lelkiismereti szabadság és a magyarhoni zsidók szervezése. Nyílt válasz dr. erényi Ullmann Sándor lovag országgyűlési képviselő a képviselőház 1890 évi február 1-én tartott gyűlésén elmondott beszédére.* Irta Gábel Jakab. Asbóth János levelével a szerzőhöz, Pallas Részvénytársaság nyomdájára, Budapest, 1890.

³⁷ Uo., 3.

mely szabadságot követel, melyhez kényszernek joga nincs. Mert a vallásos érzület, annak a ki-
nek van, a legdrágább a mie van. Ez az, a miért képesek az emberek elhagyni magát a földet,
melyben apáik csontjai porladoznak, ezért hagyták el az inquisitio elől spanyol hazájukat a
szfaredim ősei, és arab népével Boabdil el Chico, az utolsó granadai mór király. Ezért hagy-
ták el a hugonották a Provance-nak virágos mezőit, a protestánsok az ausztriai havasokat. Ezt
védték annyszor karddal a markukban saját magyar őseink, „Pro Deo et Libertate”. Ehhez
durva kézzel nyúlani nem szabad.³⁸

Ezért is fejezte ki örömét arra nézve, hogy Csáky Albin gróf február 10-én kelt, 341. számú el-
nöki rendeletével elutasította azt, hogy kényszereszközökkel hozza létre a zsidóság egységét. Az-
tán a február 10-i keltezésű levelében, melyet az előljáróshoz címez (minden bizonnyal az
ortodox iroda vezetőségéről van szó), s melyben megköszöni az üdvözlést, még egyszer közli a
saját álláspontját:

Én régóta küzdök azon affektáció és hypokrisis ellen, mely demokratának vallja magát – fel-
felé, a mit régebben irigységnek neveztek, de azonnal aristokratikusabb velleitásokat fordít
kifelé, mihelyt az illető mostohább sorsú társaival találja magát szemben.³⁹

Egyben pedig reagált a parlamentben és a sajtóban őt ért vádakra, az erőszak világát „Muszka-
ország” számára delegálta, s büszkén vallotta magát Bayard-nak.⁴⁰ Asbóth nemes buzgalmában
nem vette észre, hogy mihez adta a nevét, hiszen Gábel – az egységet élesen visszaütve – vé-
gig azt akarja igazolni írásában, hogy a neológok és az ortodoxok két, egymástól „dogmatikai-
lag” is gyökeresen eltérő felekezet: a neológok kórust használnak, nőikart, behozták a konfir-
máció gyakorlatát, s olyanokat alkalmaznak rabbikként, akik megszegik a szombatot és a zsidó
étkezési törvényeket (a *kasrut*), s egyébként is, nem is jeleskednek a rabbinikus tudomá-
nyokban.⁴¹ Gábel azt is állította, hogy a neológ rabbiszemináriumot csak úgy lehetett felállíta-
ni, hogy „a szegényebb orthodoxok népiskoláinak segélyezésére fordított orsz. izr. alap jöve-

³⁸ *Uo.*, 4.

³⁹ *Uo.*

⁴⁰ „Ép olyan régen tudom, hogy épen ugyanazok, a kik leginkább szeretik tele szájjal hirdetni, sőt követel-
ni a lelkiismereti szabadság, az egyenlőség, a liberalismus elveit, azonnal megtagadják mindezeket, mi-
helyt érdekeikkel, hiuságukkal, törekvéseikkel ellenkeznek. De hiszem, hogy odáig sohasem fog ez az
ország jutni, hogy akár csak egy polgárát is, annyiaval kevésbé polgárainak ezreit és ezreit kényszerítené,
hogy bármely hitfelekezeti szervezethez csatlakozzanak, melyhez tartozni nem akarnak. Ez ma hallatlan
volna minden civilizált országban, az egy Muszkaországot kivéve. Reám ez a kérdés veleje, mellette min-
den egyéb csak arabeszk. Szerintem senki sem érhet el szebbet és többet, mintha „Bayard”-ja lehet a
szegényeknek és üldözötteknek, az ügyefogyottaknak és elnyomottaknak. Mert ezeknek szolgálatába bo-
csátani a befolyást és a hatalmat, melyet reábizott a gondviselés, a legszebb, a mit az ember tehet. Szíves
üdvözléssel, Budapest, 1890 február 10.”

⁴¹ A chalicát is tagadják – a kultuszminiszter a 2972/1889 számi január 29-én kelt rendeletében az orszá-
gos irodától kapott információ alapján azt mondja: „a külföldi rabbik a chalizának hatályát elavúltaknak
kijelentvén, az özvegynék a chaliza szertartása nélkül is az újabb házasságra léphetést megengedik, sőt állí-
tólag Magyarországon is vannak oly rabbik, a kik hasonló nézetben vannak és hasonló eljárást követnek.”
(*Uo.*, 28.)

delmét meg kell vonni”.⁴² Egy felekezetnek ne legyen kötelező támogatnia anyagilag egy „tőle idegen, lelkiismeretével ellenkező cultust”, „és teljesen igazsága van Asbóth képviselő úrnak azon állításával, hogy »ez még valláserőszakolás által sem fog sikerülni«”.⁴³ Gábel még ennél is tovább megy, és azt mondja, hogy *culturmissiot* csak ott lehet teljesíteni, ahol „a kihez annak a népességnek bizalma van [...] A máramarosi zsidó bizalommal küldi fiát a nagyváradi, pápai, nagymartoni jeszibába és e fiatalemberek innen hazakerülve vallási ideáljaik épségben tartása mellett ott a cultura, a nemzeti művelődés missionáriusaiként szerepelnek.”⁴⁴ Egyben azt is felhossa, hogy a zsidó „zugiskolákban” is megtanulnak írni, olvasni, ahogy azt az ungmegyei királyi tanfelügyelő is megállapította. Végül sajátos követeléslistát állít össze, melyben intranzigens módon támadja a vallási hagyomány és az ortodox érdekek ellen vétőket.⁴⁵

Abszurdnak és sérelmesnek tartotta a júniusi anyakönyvi rendeletet s újból összefoglalta az elmondottakat.⁴⁶ Ahogy írja, ők állnak a lelkiismereti szabadság és a pozitív vallás alapján, „és ahhoz ragaszkodni akarnak, és elvárhatják, hogy a kormány ne akarja őket arra kényszeríteni, hogy vallásos ügyeik intézését azokra bizzák, a kik a pozitív vallással már szakítottak. Merészek Önök Uraim, hogy ebben az országban egyszerre akarják megtámadni a pozitív vallást is, a szabadság elveit is!”⁴⁷ A Gábel-féle álláspont mellé való felsorakozásával Asbóth szintén olyan útra lépett, amely a lelkiismereti kényszert támogató ortodoxiát támogatta. Az állami kényszeregység és az állam által szavatolt egységes vallási ortodoxia között ugyanis – éppen a kényszer oldaláról nézve – nincs is különbség, s úgy tűnik, Asbóth nem ismerte fel ezen azonosságot. Pedig történelmi tapasztalatok mutatták, hogy az ortodoxia túlment a saját autonómiájának biztosítás-

⁴² *Uo.*, 33.

⁴³ *Uo.*, 34.

⁴⁴ Lásd *Uo.*, 35.

⁴⁵ *Vö. Uo.*, 49–50.

⁴⁶ „A levelem eddigi fonalán elmondottakat röviden összefoglalva bebizonyítottam: 1. Hogy az antiszemitizmus elterjedését a neológok előmozdították az orthodoxok ellen a nemzet színe előtt emelt igaztalan vádakkal. 2. Hogy a képviselőház az 1870. márczius hó 18-án hozott határozatával a zsidóság kebelében két felekezetet elismert. 3. Hogy az 1880. márczius hó 12-én az orsz.izr.alap ügyében hozott képviselőházi határozat az 1870-ikét nem érintette. 4. Hogy az 1888. évi június 21-én kiadott ministeri rendelet egyoldalúlag intézkedik oly dologban, a melyben csakis az összes hivatott tényezők hozzájárulása mellett lett volna szabad intézkednie és hogy a zsidóság kebelében majdnem minden időben vált ki egy-egy töredék, a mely a traditio alapját elhagyva külön felekezetté vált. 5. Hogy a magyar zsidóság körében tényleg dogmáira nézve két különböző felekezet létezik. 6. Hogy a rítusbeli eltérés sem olyab ártatlan minőségű, mint a milyennek a memorandum akarja feltüntetni. 7. Hogy a kulturális és állami érdekek teljesen meg vannak védve, ha a különválás meg van, sokkal jobban mintha a heterogén elemek egy kalap alá szoríttatnak. 8. Hogy a neológok korántsem bírnak azzal a qualificatióval, miszerint az orthodoxok közt *culturmissiót* teljesítsenek és hogy különben sem az a neológok indító oka, hanem a hatalomvágy és az uralkodás utáni törekvés. 9. Hogy administratív keret a hitközségi életben vallási tartalom nélkül nem létezik, hogy a hitközség minden intézménye eminenter vallási intézmény. 10. Hogy nem áll az, mintha az egész világon csak egy zsidóság volna ismeretes, hogy Németországban pl.törvényileg van biztosítva a hitközségből való kiléphetés joga a zsidóknak, noha zsidók maradnak. 11. Hogy az összeházasodhatóság az egység elve mellett nem bizonyít. 12. Hogy a »fehérlappal« mutatott nagylelkűség nem egyéb, mint szemfényvesztés. 13. Hogy az orthodox zsidónak neológ hitközségi intézményeket anyagilag támogatni vallástörvényileg tiltva van.” (*XVIII. Végző*)

⁴⁷ *Uo.*, 54.

sán, hiszen a hagyomány nevében gátolták – amíg tudták – az 1877-ben megindult rabbiképző szeminárium működését, azaz a saját gyakorlatukat akarták kötelezővé tenni az országban.

Asbóth János szelleme még tovább kísértett, hiszen Vázsonyi Vilmos, a magyar politikai élet feltörekvő csillaga még 1891-ben is megrója – nem Asbóthot, hanem az ortodoxokat azért, mert az egységtörekvések helyett nála kerestek oltalmat: „Az orthodox kisiparos és kereskedő nyugodtan vallhatja hitét, a posztóeladásban és cipőcsinálásban a zsidó hit nem gátolja meg pályáján, de a neológ tanár, író, művész, politikus, tudós megakad pályáján hite miatt. Mily kicsinyesség ilyen embereknek szemükre hányni, hogy nem igazi zsidók. Mily elfogultság a zsidóság belviszályait kivinni a piacra, ellenségeink örömeire, a kik e kedves látványra félbehagyják a zsidófalást, hiszen a zsidók egymást eszik. Mily fanatizmus, Asbóth Jánosnál keresni oltalmat ellenünk, mintha Asbóth János jobb zsidó volna, mint mi [...]”⁴⁸

A frontvonalak megmerevedtek, a zsidó ortodoxia parlamenti „ágensének” szerepébe keveredett Asbóth belemerevedett korábbi álláspontjába. A szászkaik kerület választói előtt 1891. szeptember 30-án tartott beszédében (*A felekezeti harc és a socializmus*) megismételte azt a tételét, hogy a zsidóság egyik csoportja a másikat bevádolta, és ehhez az állam segítségét óhajtotta igénybevenni.⁴⁹ S azt is kifejtette, hogy van jogalap a zsidó gyermekek megkezesztelésére, vagy annak is, hogy a törökök tizedet szedtek keresztény fiúktól is, hogy „csináljanak belőlük mohamedánokat”. Vagy a spanyol példa, amikor kimondták, hogy csak egy egyház lehet igazi. „A jogalapban absolute nem lévén különbség, az csak abban található, vajjon ily rendelkezés az állam érdekében czélszerű és kivihető-e?”⁵⁰

Később pedig – bár elutasította a részvételt az 1891. januári katolikus nagygyűlésen⁵¹ – magáévá tette a katolikus klérus és értelmiség némely követelését. A képviselőházban, 1893. március 9-én tartott beszédében (*A vallás-politikai program*) pedig pedig leszögezte, hogy sérelmes a

⁴⁸ VÁZSONYI Vilmos: *Az orthodoxia és a szervezet*, Egyenlőség 1891. január 30., 6.

⁴⁹ „Meg van ingatva tulajdonkép azóta, hogy a hatvanas évek végén, mindjárt a zsidó-emancipatio után, a mely a szabadság és türelem szellemének utolsó fényes nyilatkozata volt, a zsidóság egy része időszereinek látta, hogy a zsidóság másik részét a leggyűlöletesebb módon vádolja be a közvélemény előtt a végből, hogy azoknak szabad vallásgyakorlata ellen, és saját eltérő felfogásuk érdekében az államhatalom közbelépését, valóságos valláskényszert provokáljon. Az így elhintett magvakból kelt ki évek mulva az antisemitizmus, mely a zsidóság azon részét megtanította legalább a saját hitsorsosai iránti türelemre. De alig hogy sikerült minden felvilágosodott és generosus ember közreműködésével ezen káros mozgalmat megszüntetni, alig hogy a zsidóság visszanyerte a békét, azonnal újra kitört a régi viszály, azonnal újra felhangzott az egyik félnek követelése, hogy az államhatalom violálja a másiknak vallásos érzületeit, lelkiismereti szabadságát. A bureaukban azt mondják, hogy »rendnek muszáj lenni«. Az állam rendőri assistentiával nem avatkozhat be abba, ki milyen hitfelekezethez akar tartozni.” *Kell-e nekünk vallásháború? Asbóth János politikai beszédei Csáky rendeletétől Wekerle programjáig*, Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1893.

⁵⁰ *Uo.*, 19.

⁵¹ „[...] mi már az egyéb kérdéseket illeti, melyek tulajdonkép a lelkiismereti és vallásszabadság kérdései és a katolikusokat csak annyiban érdeklik közelebbről, mivel másoknak intoleranciája velük szemben nem átalotta vallás dolgában a szolgabíró karhatalomhoz folyamodni; a mi katolikus részről hála Istennek nem történt; miután én úgy tudom, hogy ez iránt a kormány és a szent szék közt az eszmecsere, mindkét részről a megnyugtató megoldás teljes reményével folyamatban van, és békét remélhetünk, mert úgy a király, mint a pápa békét akar, én részemről a tervezett nagygyűlést idő és alkalmasszerűnek nem tarthatom [...]” ASBÓTH János: *A katolikus nagygyűlés ellen*. Levél a Budapesti Katolikus Kör elnökéhez 1891. január 5-ről = *Uo.*, 16.

katolikusokra nézve az, ha a protestánsok és zsidók házassági felfogása állami törvények által lesz kötelező rájuk.⁵² Majd követelte azt, hogy a kormány vonja vissza valláspolitikai programját. Ebből a szempontból megindult egy pályán, melynek során a nemsokára megalakuló Néppárt-hoz közeledett, s egyre inkább felerősödött idegenkedése a magyar társadalomba sikeres beilleszkedő asszimiláns zsidóságtól. Hogy a rohamosan modernizálódó ország változásaitól vagy e változás számára nem éppen megfelelőnek tűnő aktoraitól idegenkedett, nem lehet tudni.⁵³

Egy kellően megalapozott gondolkodói és közírói pálya kapott léket a politika mindennapjaiban, melyet ennyi év távlatából már történelemnek nevezünk.

⁵² Uo.

⁵³ Lásd LACKÓ Miklós: *A magyar konzervatívok legképzettebb publicistája*, Századvég 2000. tél (www.c3.hu/scripta/szazadvég/19/lacko.htm).

